

MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ÖLÇÜLMƏSİ

Nəcəfov E.Ə.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Administrasiyasının Humanitar siyasət, diaspor, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsinin baş məsləhətçisi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının Fəlsəfə və Sosial Psixologiya kafedrasının professoru
fəlsəfə elmləri doktoru
e-mail: eanajafov@gmail.com

Məqalədə etnik-mədəni müxtəlifliyin qorunmasının, multikulturalizm siyasətinin səmərəliliyinin ölçülməsinin göstəriciləri, indikatorları təhlil olunur. Bu indikatorlar çoxmədəniyyətli cəmiyyətdə yaşayan 3 əsas azlıq qrupunun - azlıqda olan yerli xalqların (avtoxton xalqlar), tarixin müxtəlif mərhələlərində ölkəyə gəlib burada məskunlaşmış milli azlıqların (alloxton xalqlar), eləcə də müasir dövrdə siyasi, hərbi, iqtisadi, sosial və digər səbəblərdən ölkəyə pənah gətirmiş miqrantların - vəziyyəti ilə, daha konkret desək, bu azlıq qruplarının nümayəndələrinin yaşadıkları cəmiyyətə inteqrasiya olmaları ilə müəyyən edilir. Onların cəmiyyətə inteqrasiya olmaları ilk növbədə dövlət tərəfindən təmin edilir. Belə ki, azlıq qruplarının yaşadıkları cəmiyyətə inteqrasiya olmaları üçün müəyyən şərtlər vardır ki, onlar da məhz dövlət tərəfindən qarşılır.

Məqalədə kanadalı tədqiqatçılar tərəfindən hər bir azlıq qrupuna münasibətdə tərtib olunan və qrupun yaşadığı cəmiyyətə inteqrasiya olmasını göstərən indikatorlar nəzərdən keçirilir. Onların tərtib etdikləri indikatorları 2 qrupa bölmək olar- ümumi və xüsusi. Ümumi indikatorları hər bir ölkənin multikulturalizm siyasətinin səmərəliliyinin ölçülməsi üçün tətbiq edilir. Xüsusi indikatorlar isə Kanada və onun tarixi şəraitinə bənzər olan başqa ölkələrin multikulturalizm siyasətinin səmərəliliyinin ölçülməsi üçün tətbiq edilir.

Azərbaycanda dövlət tərəfindən həyata keçirilən multikulturalizm siyasətinin səmərəliliyinin ümumi indikatorlar vasitəsilə ölçülməsi göstərir ki, ölkəmiz bu indikatorların bir çoxu üzrə yüksək nailiyyətlər əldə etmişdir.

Açar sözlər: *multikulturalizm siyasətinin səmərəliliyinin ölçülməsi, Azərbaycan Respublikası, avtoxton xalqlar, alloxton xalqlar, immiqrantlar, ümumi və xüsusi indikatorlar.*

Giriş

Məlum olduğu kimi, multikulturalizm siyasəti cəmiyyətdə mövcud olan etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərə münasibətdə dövlətin apardığı

konkret siyasəti xarakterizə edir. Bu siyasətin əsasında cəmiyyətdəki etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin qorunması durur. Bu baxımdan bu və ya digər dövlətin multikulturalizm siyasəti sahəsindəki uğurlu fəaliyyətinin əsas göstəricisi cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəlifliyin və bu müxtəlifliyin əsasını təşkil edən etnik-mədəni dəyərlərin qorunmasıdır. Etnik-mədəni müxtəlifliyin qorunması demokratik cəmiyyətin norma və prinsiplərinə uyğun gəlir. Belə ki, xalqların etnik-mədəni dəyərlərinin qorunması insan haqlarının tərkib hissəsidir.

Bəs etnik-mədəni müxtəlifliyin qorunmasının, ümumiyyətlə multikulturalizm siyasətinin səmərəliliyi özünü hansı göstəricilərdə, indikatorlarda büruzə verir? Multikulturalizm siyasətinin səmərəliliyini necə ölçmək olar?

Bir sıra beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən dünya ölkələrinin siyasi, iqtisadi, hərbi, ətraf mühitin qorunması, elm, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət və digər bu kimi sahələrdəki inkişaf səviyyələrini xarakterizə edən indikatorlar tərtib edilmişdir. Bu indikatorlar vasitəsilə ölkələrin müvafiq sahələr üzrə inkişaf səviyyələri haqqında məlumat əldə olunur. Məsələn, məlum olduğu kimi, dünya ölkələrinin iqtisadi inkişaf səviyyəsi ənənəvi olaraq ümumdaxili məhsulun (ÜDM) ümumi həcmi və onun adambaşına düşən payı ilə ölçülür. Bu göstəricilərin əsasında Dünya Bankı bütün ölkələri iqtisadi inkişafına görə 4 qrupa bölür: yüksək, yuxarı-orta, aşağı-orta və aşağı gəlirli ölkələr. Ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyəsinin ölçülməsinə bənzər ölkədəki etnik-mədəni müxtəlifliyin qorunmasının səviyyəsinin, multikulturalizm siyasətinin səmərəliliyinin ölçülməsinin yolu varmı? Burada hansı indikatorlardan istifadə olunur? Bu indikatorlar necə ölçülür?

Hər bir çoxmədəniyyətli ölkədə etnik-mədəni müxtəlifliyin qorunmasının və multikulturalizm siyasətinin səmərəliliyi dedikdə, burada titul xalqla bir cəmiyyətdə yaşayan 3 əsas azlıq qrupunun vəziyyəti nəzərdə tutulur:

1. Azlıqda olan yerli xalqlar (avtohton xalqlar);
2. Tarixin müxtəlif mərhələlərində ölkəyə gəlib burada məskunlaşmış milli azlıqlar (allohton xalqlar);
3. Müasir dövrdə siyasi, hərbi, iqtisadi, sosial və digər səbəblərdən ölkəyə pənah gətirmiş miqrantlar.

Qeyd olunan azlıq qruplarının cəmiyyətdəki vəziyyəti dedikdə, onların hər biri üçün ayrıca yaşadıkları cəmiyyətə inteqrasiya olmalarına kömək edəcək şərtlərin dövlət tərəfindən ödənilməsi nəzərdə tutulur. Azlıq qruplarının yaşadıkları cəmiyyətə inteqrasiya olmasının şərtlərinin ödənilməsi eyni zamanda ölkədə etnik-mədəni müxtəlifliyin qorunmasının və multikulturalizm siyasətinin səmərəliliyinin indikatorlarıdır.

Əlbəttə, hər bir azlıq qrupunun bu və ya digər ölkədə olma və ya ölkəyə gəlmə tarixləri, onların siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni tələbatları bir-birindən fərqli olduğuna görə onların yaşadıkları cəmiyyətə inteqrasiya olma

məsələləri, şərtləri bir-birindən fərqlənir. Bundan başqa ölkələr arasında mövcud olan tarixi, coğrafi, siyasi, iqtisadi, etno-psixoloji və digər fərqli cəhətlər də qeyd olunan azlıq qruplarının yaşadığı cəmiyyətə inteqrasiya olmalarının şərtlərinin oxşar olmadığını müəyyən edən amillərdəndir. Başqa sözlə desək, azlıq qruplarının yaşadıkları cəmiyyətə inteqrasiya olmalarını şərtləndirən ümumi amillərlə yanaşı fərqli amillər də vardır.

Avtoxton və alloxton azlıqlar üzrə multikulturalizm siyasəti indeksi

Kanadanın Kvins universitetinin tədqiqatçıları yuxarıda qeyd olunan 2 azlıq qrupu - azlıqda olan yerli xalqlar (avtoxton azlıqlar) və tarixin müxtəlif mərhələlərində ölkəyə köçüb burada məskunlaşmış milli azlıqlar (alloxton azlıqlar) - üzrə multikulturalizm siyasətinin səmərəliliyini müəyyən etmək məqsədilə indikatorlar tərtib etmişlər (11; 12). Avtoxton xalqlar üzrə 9 indikatorlara aşağıdakılar daxildir: torpaq hüququnun tanınması; özünüidarətmə hüququnun tanınması; dövlətin vaxtilə yerli xalqlarla bağladığı müqavilələri tanınması və/ və ya yeni müqavilələr imzalaması; dil, ovçuluq/balıqçılıq, din sahəsində mədəni hüquqların tanınması; adət hüququnun tanınması; yerli xalqların mərkəzi hakimiyyətdə təmsil olunmaları; konstitusional və ya qanunvericilik səviyyəsində yerli xalqların fərqli statusunun tanınması; yerli xalqlara dair mövcud beynəlxalq sənədlərin müdafiə olunması və ratifikasiyası; təsdiqedicilik akt. Alloxton xalqlar üzrə indikatorlara isə federal və ya federala bənzər ərazi muxtariyyəti; bölgə və ya bütün ölkə miqyasında rəsmi dil statusu; milli azlıqların mərkəzi hakimiyyətdə və ya konstitusiya məhkəmələrində təmsilçiliyin təmin edilməsi; milli azlıqların dillərində təhsilin və medianın dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsi; konstitusiya və ya parlament səviyyəsində “çoxmillətliyin” təsdiq olunması; milli azlıqların beynəlxalq arenaya çıxmaları kimi indikator daxildir.

Kvins universitetinin tədqiqatçıları tərəfindən tərtib olunan indikatorlar bu iki azlıq qrupunun yaşadıkları cəmiyyətə inteqrasiya olmalarını şərtləndirir. Bu indikatorları 2 qrupa bölmək olar:

1. Ümumi, yəni hər bir ölkə üçün tətbiq edilə biləcək indikatorlar.
2. Xüsusi, yəni Kanada və onun tarixi şəraitinə bənzər olan başqa ölkələrin inkişafını xarakterizə edən indikatorlar.

Kanadalı tədqiqatçıların təqdim etdikləri ümumi indikatorlara avtoxton azlıqlara münasibətdə özünüidarətmə hüququnun tanınması; dil, ovçuluq/balıqçılıq, din sahəsində mədəni hüquqların tanınması; adət hüququnun tanınması; yerli xalqların mərkəzi hakimiyyətdə təmsil olunmaları; yerli xalqlara dair mövcud beynəlxalq sənədlərin müdafiə olunması və ratifikasiyası; təsdiqedicilik akt, alloxton azlıqlara isə münasibətdə milli azlıqların mərkəzi hakimiyyətdə və ya konstitusiya məhkəmələrində təmsilçiliyin təmin edilməsi; milli

azlıqlarının dillərində təhsilin və medianın dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsi; Konstitusiya və ya parlament səviyyəsində “çoxmillətliyin” təsdiq olunması və milli azlıqların beynəlxalq arenaya çıxmaları aiddir.

Sözügedən indikator qruplarından bizi, təbii ki, ümumi indikator qrupu maraqlandırır, çünki buradakı indikatorlar vasitəsilə istənilən ölkədə, o cümlədən Azərbaycanda 2 azlıq qrupu olan avtoxton və alloxton xalqlar üzrə multikulturalizm siyasətinin səmərəliliyini müəyyən etmək mümkündür. Misal üçün qeyd olunan ümumi indikatorların vasitəsilə ölkəmizdə aparılan multikulturalizm siyasətinin avtoxton və alloxton azlıqlara münasibətdə səmərəliliyini göstərmək olar.

Ümumi indikatorlar ölkəmizdə avtoxton və alloxton azlıqların statusunu təsdiqləyən bir göstəricidir. Hökumət tərəfindən bu xalqlara aid məsələlərin həll olunmasında (onların dillərinin, etnik-mədəni dəyərlərinin qorunması) onların təkliflərinin nəzərə alınması multikulturalizm siyasətinin səmərəliliyini göstərən bir faktdır. Məsələn, Azərbaycanda yerli xalqların hüquq və azadlıqlarının, etnik-mədəni dəyərlərinin, dillərinin qorunması sahəsində mühüm işlər görülür. 28 dekabr 2006-cı ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq Sərəncamı ilə qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planının təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, o cümlədən dövlət başçısının 27 dekabr 2011-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramı”nda milli azlıqların mədəni irsinin qorunması və inkişafı hökumətin fəaliyyət istiqamətlərindən biri kimi nəzərdə tutulmuşdur. Postsovet məkanında ilk dəfə olaraq “Azərbaycan Respublikasında yaşayan milli azlıqlar, azsaylı xalqlar və etnik qrupların hüquq və azadlıqlarının qorunması, dil və mədəniyyətinin inkişafına dövlət yardımı haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 sentyabr 1992-ci il tarixli Fərmanı imzalanmış və uğurla icra edilir.

Azərbaycan Respublikası milli azlıqların hüquq və azadlıqlarının qorunmasına ölkənin demokratik inkişafının əsas prioritet məsələsi kimi yanaşır. Azərbaycanda istər Konstitusiya, istərsə də parlament səviyyəsində “çoxmillətlik” təsdiq olunmuşdur. Azərbaycanda yaşayan milli azlıqların hüquq və azadlıqlarının müdafiə olunması, onların etnik-mədəni dəyərlərinin qorunması ölkə Konstitusiyasının (1995-ci il, 12 noyabr) aşağıdakı maddələrində (“Dövlət dili” Maddə 21, bənd 2; “Bərabərlik hüququ” Maddə 25, bənd 3; “Milli mənsubiyyət hüququ” Maddə 44, bəndlər 1, 2; “Ana dilindən istifadə hüququ” Maddə 45, bəndlər 1, 2; “Fikir və söz azadlığı” Maddə 47, bəndlər 1, 2, 3; “Vidən azadlığı” Maddə 48, bəndlər 1, 2; “Hakimlərin müstəqilliyi, ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinin əsas prinsipləri və şərtləri” Maddə 127, bənd 10), eləcə də digər normativ-hüquqi aktlarında nəzərdə tutulmuşdur (1).

Azərbaycanda milli azlıqların din sahəsində də mədəni hüquqlarının tanınması və qorunmasında da xeyli işlər görülür. Bütün Azərbaycan vətəndaşlarının, o cümlədən milli azlıqların dini etiqad azadlığının qorunması ölkənin daxili siyasətinin əsas istiqamətlərindən biridir. Azərbaycan dövləti ölkə vətəndaşlarının dini etiqad azadlığına onların hüquq və azadlıqlarının tərkib hissəsi kimi yanaşır. Ölkə vətəndaşlarının dini etiqad azadlığı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına, “Dini etiqad azadlığı haqqında” Qanuna və Azərbaycan Respublikasının digər normativ- hüquqi aktlarına əsaslanır.

Azərbaycanda multikulturalizm siyasətinin mühüm nailiyyətlərindən biri milli azlıqların dillərinin qorunmasıdır. Hazırda Azərbaycanda yaşayan milli azlıqların dillərində 15-dən çox qəzet və jurnal nəşr olunur, Azərbaycan radio-sunda kürd, ləzgi, talış, gürcü, rus, erməni dillərində dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən müntəzəm radio verilişləri aparılır, milli azlıqların kompakt yaşadığı bölgələrdə 5 yerli teleradio kanalı fəaliyyət göstərir. Ləzgi dilində "Samur", "Qusar" (Azərbaycan və ləzgi dillərində) qəzetləri, “Çıraq” və “Alam” jurnalları, Talış dilində "Talış sədo", “Talışon sədo” və "Söz" jurnalı (Azərbaycan və talış dillərində), xınalıq dilində “Xınalıq” qəzeti (Quba), "Şəlalə" (Qax rayonu) qəzetində gürcü dilində səhifə, Qırmızı Qəsəbədə (Quba rayonu) yəhudi icmasının “Birlik” “Yedinstvo” qəzeti və “Qudyal” jurnalı çap olunur. "Dəngə kürd" qəzeti "Ronayi" Kürd Mədəniyyət Mərkəzinin, "Vestnik", “Okko” qəzetləri Azərbaycan Rus İcmasının, "Sodrujestvo" – "Sodrujestvo" Cəmiyyətinin, "Akkord" – “Azərbaycan-Bolqarıstan Dostluğunun İnkişafına Yardım” İctimai Birliyinin, “Vısnik” – Azərbaycanda Ukrayna İcmasının müntəzəm mətbuat orqanlarıdır (10, ss.253-254).

Azərbaycanda tədris rus dilində olan 340-dən çox orta məktəb var. Dövlət və özəl ali məktəblərində rus dilində təhsil almaq üçün bölmələr vardır. Bundan başqa 101 məktəbdə (I-IX siniflər) ləzgi dili, 1 məktəbdə (I-XI siniflər) yəhudi dili, 252 məktəbdə (I-IV siniflər) talış dili, 19 məktəbdə (I-IV siniflər) avar dili, 4 məktəbdə (I-IV siniflər) saxur dili, 3 məktəbdə (I-IV siniflər) udi dili, 1 məktəbdə (I-IV siniflər) kürd və xınalıq dilləri fəaliyyət göstərir.

Milli azlıqları yaşadıkları cəmiyyətə inteqrasiya olunmalarına yönələn Azərbaycan Respublikasının multikulturalizm siyasətinin digər mühüm istiqamətlərindən biri də milli azlıqların kompakt yaşadıkları regionların sosial-iqtisadi inkişafına nail olmaqdır. Bu məsələ ölkə regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı proqramının tərkib hissəsidir. Regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair 2004-2018-ci illər ərzində hər biri 5 ili əhatə edən 3 dövlət proqramı (2004-2008-ci, 2009-2013-cü və 2014-2018-ci illər) qəbul olunmuşdur. Proqramların hər biri uğurla icra olunmuşdur. Bu proqramlar çərçivəsində 2014-2018-ci illərdə ölkənin regionlarının inkişafına ümumilikdə 24,2 milyard manat vəsait ayrılmışdır. Ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev regionların

sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi ilə bağlı 400-dən çox sərəncam imzalayaraq 2,8 milyard manat vəsait ayırmışdır. Bu, regionların sosial-iqtisadi inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Daha konkret desək, 2004-2018-ci illərdə həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində regionlarda yeni iş yerləri, müəssisələr açılmış, işsizliyin və yoxsulluq səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə enmişdir. Proqramlar çərçivəsində görülmüş genişmiqyaslı işlər regionların sonrakı illərdə də inkişafı üçün möhkəm zəmin yaratmışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 yanvar 2019-cu il tarixli Fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019–2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir. Bu, regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının dördüncü proqramıdır.

Regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı proqramları ilə yanaşı Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafına dair əlavə tədbirlər çərçivəsində “Azərbaycan Respublikası regionlarının, o cümlədən Lənkəran şəhəri, Astara, Lerik, Masallı və Yardımlı rayonlarının sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair tədbirlər planı” (14 sentyabr 2005-ci il), “Azərbaycan Respublikasının Şəki şəhərinin, Balakən, Qax və Zaqatala rayonlarının sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair əlavə tədbirlər haqqında” (1 iyun 2006-cı il), “Azərbaycan Respublikası regionlarının, o cümlədən Quba, Qusar, Xaçmaz, Siyəzən və Dəvəçi rayonlarının sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair tədbirlər planının təsdiq edilməsi haqqında” (3 avqust 2005-ci il) Prezident sərəncamları imzalanmışdır. Bu sərəncamlara əsasən, milli azlıqların kompakt yaşadıqları cənub, şimal-qərb və şimal bölgələrində sosial-iqtisadi, təhsil, mədəniyyət, səhiyyə, ekologiya və s. sahələrdə böyük layihələr həyata keçirilmişdir.

Milli azlıqların sosial-iqtisadi məsələlərinin həll edilməsində, eləcə də onların etnik-mədəni dəyərlərinin qorunmasında dövlət qurumları ilə yanaşı qeyri-hökumət təşkilatları da fəallıq göstərir. Hazırda ölkədə milli azlıqların müxtəlif məsələləri ilə, o cümlədən onların etnik-mədəni dəyərlərinin qorunması ilə məşğul olan 50-dək qeyri-hökumət təşkilatları (QHT), milli mədəniyyət mərkəzləri, ictimai birliklər və cəmiyyətlər fəaliyyət göstərir. Bu qurumlar və ölkədə fəaliyyət göstərən digər QHT-lər Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasına müvafiq qrant layihələri ilə müraciət edərək maliyyə yardımları alırlar.

Kanadalı tədqiqatçıların avtoxton və alloxton azlıqlara münasibətdə tərtib etdikləri daha bir mühüm ümumi indikator bu xalqların mərkəzi hakimiyyətdə və ya konstitusiya məhkəmələrində təmsilçiliyin təmin edilməsi məsələsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq, vətəndaşların şəxsiyyət vəsiqəsində milli mənsubiyyət göstərilmədiyinə görə azlıqların dövlət strukturlarında təmsilçiliyini əks etdirən rəsmi statistika aparılmır. Buna görə də Azərbaycanda milli azlıqların nümayəndələ-

rinin qanunverici, icraedici və ya məhkəmə hakimiyyətlərində təmsil olunmalarına dair statistik məlumat yoxdur. Lakin o da məlumdur ki, ölkəmizdə milli azlıqların nümayəndələri qeyd olunan hakimiyyət strukturlarında lazımi səviyyədə təmsil olunmuşdular.

Nəhayət, kanadalı tədqiqatçıların avtohton və allohton azlıqlara münasibətdə tərtib etdikləri ümumi indikatorlardan bu xalqlara dair mövcud beynəlxalq sənədlərin müdafiə olunması və ratifikasiyası məsələsidir. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Azərbaycan Respublikası ölkədə yaşayan milli azlıqların hüquq və azadlıqlarının müdafiə olunmasını, onların etnik-mədəni dəyərlərinin qorunmasını ölkə Konstitusiyası və digər normativ-hüquqi aktlar vasitəsilə həyata keçirir. Bununla yanaşı Azərbaycan Respublikasının multikulturalizm siyasətinin əsas istiqamətlərindən birini milli azlıqların hüquq və azadlıqlarının qorunması sahəsində beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq təşkil edir. Azərbaycan beynəlxalq təşkilatların bu məsələ ilə bağlı qəbul etdikləri sənədlərə öz münasibətini bildirmişdir. Məlum olduğu kimi, BMT, Avropa Şurası, UNESCO kimi beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən milli azlıqların hüquq və azadlıqlarının qorunmasına dair mühüm sənədlər qəbul olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası bu sənədlərin bir çoxunu ratifikasiya etmişdir. Belə sənədlərdən aşağıdakıları göstərmək olar (14, s.277.):

1. “İnsan Hüquqları Haqqında Ümumi Bəyannamə” (BMT-nin Baş Assambleyası tərəfindən 10 dekabr 1948-ci ildə qəbul olunmuşdur);
2. “İrqi ayrışkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq Konvensiya” (BMT-nin Baş Assambleyası tərəfindən 21 dekabr 1965-ci ildə qəbul olunmuşdur);
3. “Dinə, yaxud əqidəyə görə dözümsüzlük və ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Bəyannamə” (BMT-nin Baş Assambleyası tərəfindən 25 noyabr 1981-ci ildə qəbul olunmuşdur);
4. “Milli yaxud etnik, dini və dil azlıqlarına mənsub şəxslərin hüquqları haqqında Bəyannamə” (BMT-nin Baş Assambleyası tərəfindən 18 dekabr 1992-ci ildə qəbul olunmuşdur);
5. “Dini dözümsüzlüyün bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Qətnamə” (BMT-nin Baş Assambleyası tərəfindən 20 dekabr 1993-cü ildə qəbul olunmuşdur);
6. “Milli azlıqların müdafiəsi haqqında Çərçivə Konvensiyası” (Avropa Şurası tərəfindən 1 fevral 1995-ci ildə qəbul olunmuşdur);
7. “Tolerantlıq prinsipləri haqqında Bəyannamə” (UNESKO tərəfindən 16 noyabr 1995-ci ildə qəbul olunmuşdur);
8. “Mədəni müxtəliflik haqqında ümumdünya Bəyannaməsi” (UNESKO tərəfindən 2 noyabr 2001-ci ildə qəbul olunmuşdur)
9. “Mədəni özünüifadə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqi haqqında” Konvensiyası (UNESKO tərəfindən 20 oktyabr 2005-ci ildə qəbul olunmuşdur).

Sadalanan bu sənədlər milli azlıqların hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Lakin milli azlıqların hüquq və azadlıqlarının qorunmasına dair beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qəbul olunmuş elə sənədlər də var ki, onların bəzi ölkələr tərəfindən qəbul olunması və icrası həmin ölkələrdə dezintegrasiya proseslərinə səbəb ola bilər. Belə sənədlərdən biri Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi tərəfindən 5 noyabr 1992-ci ildə qəbul olunmuş “Regional və ya Azlıqların Dilləri üzrə Avropa Xartiyası”dır. Bu sənəddə bəzi ölkələrin, o cümlədən Azərbaycanın tarixi, geosiyasi, iqtisadi və/və ya etnik-mədəni xüsusiyyətləri nəzərə alınmamışdır. Bu sənəddəki bəzi müddəalar ölkəmizin milli maraqlarına ziddir, suverenliyini və ərazi bütövlüyünü pozmadığını nəzərə almalıdır. Məlum məsələdir ki, ölkənin qeyd olunan xüsusiyyətlərini nəzərə almayan sənədin qəbul olunması həmin ölkənin milli təhlükəsizliyi, siyasi, sosial-iqtisadi inkişafı üçün problem yarada bilər. Belə olan halda həmin ölkənin bu cür sənədi qəbul etməməyə əsası vardır. Məsələn, “Regional və ya Azlıqların Dilləri üzrə Avropa Xartiyası”nı Avropa Şurasının bir neçə ölkəsi indiyədək ratifikasiya etməmişdir. Həmin ölkələrin sırasında hətta Belçika, Fransa, İrlandiya, Portuqaliya, Yunanıstan, Bolqarıstan, Estoniya, Litva və Latviya kimi Avropa İttifaqının üzvləri də vardır (14, s.267).

“Regional və ya Azlıqların Dilləri üzrə Avropa Xartiyası”nın bəzi ölkələr tərəfindən ratifikasiya edilməməsi bu sənəddə olan bir sıra müddəalarının həmin ölkələrin milli maraqlarına, xüsusilə ictimai-siyasi, iqtisadi sabitliklərinə, ərazi bütövlüklərinə ciddi təhlükə törədə biləcəyi ilə əsaslandırılır. Daha konkret desək, bu sənəddə elə tələblər əks olunmuşdur ki, onların həyata keçirilməsi ölkədə milli zəmində separatçılıq hərəkatının baş qaldırmasına, ölkə ərazisinin parçalanmasına gətirib çıxara bilər. Məsələn, sözügedən sənədin III hissəsinin “İnzibati orqanlar və dövlət qulluğu” adlı 10-cu maddəsində yer alan bəzi məqamlar cəmiyyətdə dezintegrasiya meyillərinin yayılması, etnik separatizmin yaranması təhlükəsini özündə saxlayır (14, s. 277). Sözügedən maddənin tələbinə əsasən, milli azlıqların çoxluq təşkil etdiyi dövlətin inzibati ərazi dairələrində dövlət müəssisələri, yerli icra hakimiyyəti və özünüidarəetmə orqanları vətəndaşlarla iş apararkən azsaylı xalqların dillərindən istifadə etməli, habelə yazılı ərizələr, inzibati və kargüzarlıqla bağlı digər rəsmi xarakterli sənədlər etnik azlıqların dillərində tərtib olunmalıdır.

Bundan başqa “Regional və ya Azlıqların Dilləri üzrə Avropa Xartiyası”nda elə müddəalar var ki, onların icra olunması dövlətin böyük həcmdə lüzumsuz maliyyə xərclərinə səbəb ola bilər (14, s.279). Məsələn, Xartiyanın “İqtisadi və ictimai həyat” adlı 13-cü maddəsində iqtisadi və ictimai həyatda regional dillərin geniş istifadəsinə şəraitin yaradılması, o cümlədən maliyyə və bank sənədlərinin, şirkətlər və özəl müəssisələr tərəfindən bağlanılan

müqavilələrin, şirkətdaxili sənədləşmə işinin, qiymətli kağızların, ödəmə çeklərinin və digər bu kimi sənədlərin, habelə məhsulların istifadəsi və mexanizmlərin istismarı üzrə təlimatların etnik azlıqların dillərində tərtibinə və hazırlanmasına icazənin verilməsi tələbi irəli sürülür.

İmmiqrant azlıqlar üzrə multikulturalizm siyasəti indeksi

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, çoxmədəniyyətli ölkədə avtohton və alloxton azlıqlarla yanaşı daha bir azlıq qrupu da vardır. Bu azlıq qrupuna müasir dövrdə siyasi, hərbi, iqtisadi, sosial və digər səbəblərdən ölkəyə pənah gətirmiş miqrantlar daxildirlər.

Kanadalı politoloq Erin Tolley “Multikulturalizm siyasəti indeksi: İmmiqrant azlıqlar siyasəti” adlı tədqiqat işində müasir dövrdə siyasi, hərbi, iqtisadi, sosial və digər səbəblərdən ölkəyə pənah gətirmiş miqrantlar (immiqrant azlıqlar) üzrə multikulturalizm siyasətinin səmərəliliyini müəyyən etmək məqsədilə aşağıdakı cədvəldə göstərilən 8 indikatoru tərtib etmişdir (19). Onun tədqiqatı dünyanın 21 inkişaf etmiş ölkəsi əsasında aparılır və 1980-ci, 2000-ci, 2010-cu illəri əhatə edir. Tolley 21 inkişaf etmiş ölkə üzrə immiqrant azlıqlar üçün multikulturalizm siyasətinin vəziyyətini tədqiq edərək hər bir ölkə üçün bu siyasətin indeksini müəyyən edir. Tolleyin tərtib etdiyi cədvəldə bu ölkələrdə yaşayan immiqrant azlıqlara münasibətdə multikulturalizm siyasətinin səmərəliliyini 8 indikator üzrə aşağıdakı 3 rəqəmlə göstərmişdir:

1 - indikatorun yüksək səviyyədə olması,

0,5 - indikatorun orta səviyyədə olması,

0 - indikatorun aşağı səviyyədə olması və ya yoxluğu.

Birinci indikator mərkəzi və/ və ya regional və bələdiyyə səviyyələrində multikulturalizm siyasətinin konstitusiya, qanunverici orqan və ya parlament tərəfindən təsdiq olunmasını, həmçinin bu siyasətin icra olunmasını etnik icmalarla məşvərət yolu ilə həyata keçirən nazirliyin, katibliyin və ya məşvərətçi şuranın olmasını göstərir.

Cədvəl. İmmiqrant azlıqlar üzrə multikulturalizm siyasəti indeksi (hər bir indikator üçün ballar, 1980-ci, 2000-ci, 2010-cu illər) (19.)

	Multikulturalizm siyasətinin təsdiq olunması			Tədris proqramı			Media			Geyim formalarından azad olmalar			İkili vətəndaşlıq			Etnik qrupların maliyyələşdirilməsi			Bilinqual təhsil			İmmiqrantlara ünvanlanmış güzəştlər			Ümumi bal			
	1980	2000	2010	1980	2000	2010	1980	2000	2010	1980	2000	2010	1980	2000	2010	1980	2000	2010	1980	2000	2010	1980	2000	2010	1980	2000	2010	
Avstraliya	1	1	1	1	1	1	0	1	1	0.5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0.5	1	1	0	1	1	5	8	8
Avstriya	0	0	0	0	0	0.5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	1	1.5
Belçika	0	1	1	0	0	0.5	0	0	0.5	0	0	0	1	1	1	0	0.5	1	0	0.5	0.5	0	0	1	1	3	5.5	
Kanada	1	1	1	1	1	1	0	1	1	0.5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0.5	0.5	0.5	0	1	1	5	7.5	7.5
Danimarka	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0.5	0	0	0	0	0	0	0.5	0
Finlandiya	0	0	1	0	0	1	0	0.5	1	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	1	1	1	0	0	0	0	1.5	6
Fransa	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	0	1	1	0	0	0	0	0	0	1	2	2
Almaniya	0	0	0.5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0.5	0	0.5	0	0	1	1	0	0.5	0.5	0	0	0	0	2	2.5
Yunanıstan	0	0	0	0	0	0.5	0	0	0.5	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	2.5
İrlandiya	0	0	0	0	0	0	0	0	0.5	0	0	0.5	1	1	1	0	0.5	0.5	0	0	0.5	0	0	0	1	1.5	3	
İtaliya	0	0	0	0	0.5	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1.5	1
Yaponiya	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Hollandiya	1	1	0	0	0	0	0	1	0.5	0	0	0.5	1	1	0.5	0.5	0.5	0.5	0	1	0	0	1	0	2.5	5.5	2	
Yeni Zelandiya	0.5	0.5	0.5	0.5	1	1	0	1	1	0.5	0.5	0.5	1	1	1	0	1	0.5	0	0	1	0	0	0	2.5	5	5.5	
Norveç	0	0	0	0	0	0.5	0	0	0	0	0	0.5	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0.5	0	0	3.5	
Portuqaliya	0	0.5	0.5	0	0.5	0.5	0	0	0.5	0	0	0	1	1	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	2	3.5
İspaniya	0	0	0.5	0	0	0.5	0	0	0.5	0	0	0	0	0	0	0	0.5	0	1	1	0	0	0.5	0	1	3.5		
İsveç	1	1	1	0	1	1	0	1	1	0	0	1	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0	3	5	7
İsveçrə	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Böyük Britaniya	0	0	0	0	1	0.5	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	0	0	0	0.5	0.5	1	2.5	5.5	5.5
Amerika Birləşmiş Ştatları	0	0	0	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0	0	0	0.5	0.5	0	0	0	0.5	0.5	0.5	1	1	1	3	3	3	

Tolleyə görə, qeyd olunan dövrdə, yəni 1980-ci, 2000-ci və 2010-cu illərdə 21 ölkədən yalnız Avstraliya, Kanada və İsvecdə multikulturalizmə dövlət siyasəti səviyyəsində yanaşılmışdır. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, qeyd olunan 21 inkişaf etmiş ölkənin əksəriyyətindən fərqli olaraq Azərbaycan Respublikasında multikulturalizm dövlət siyasətidir (3, s.265). Bu siyasətin əsas istiqamətlərinin formalaşdırılmasında və həyata keçirilməsində Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının Millətlərarası münasibətlər, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsi mühüm rol oynayır.

Cədvəldəki ikinci indikator multikulturalizmin məktəb tədris proqramına daxil edilməsini qeyd edir.

Söhbət məktəblərdə multikulturalizmin ayrıca bir fənn kimi, yaxud müəyyən bir fənnin tərkib hissəsi kimi tədris olunmasından gedir. Cədvəldən göründüyü kimi, bu göstərici üzrə Avstraliya, Kanada, İsveç və Yeni Zelandiya öndədir. Bununla belə qeyd etmək lazımdır ki, 2010-cu ildə 21 ölkədən bir neçəsi (Finlandiya, Belçika, Norveç, Portuqaliya, Böyük Britaniya və ABŞ) qismən də olsa multikulturalizmlə bağlı olan mövzuları məktəb proqramlarına daxil etmişdir. Fransa, Danimarka, Almaniya, İrlandiya, Yaponiya, Hollandiya isə bu sahədə heç bir iş görməmişdir.

Bu sahədə də ölkəmizin böyük nailiyyətlərinin olduğunu qeyd etmək olduqca vacibdir. Belə ki, hazırda ölkəmizin ali məktəblərində “Multikulturalizmə giriş” (bakalavr səviyyəsi üçün) və “Azərbaycan multikulturalizmi” (magistr səviyyəsi üçün) tədris olunur. Bundan başqa Azərbaycan Respublikasının Təhsil nazirinin Əmri ilə 2019-2020-ci tədris ilindən başlayaraq, “Multikulturalizmə giriş” ölkənin ali məktəblərinin bakalavriat səviyyəsi üzrə bütün ixtisasların təhsil proqramlarının humanitar fənlər blokuna məcburi fənn kimi daxil edilmişdir.

Üçüncü indikator etnik təmsilçiliyin/həssaslığın dövlət mediasının və ya medianın lisenziyalaşdırmasının mandatına daxil edilməsinə aiddir.

Bu indikatora uyğun olaraq, kütləvi informasiya vasitələrinin (KİV) qarşısında bir öhdəlik kimi ölkədə milli azlıqların təmsilçiliyini təmin etmək vəzifəsi durur. Bu vəzifənin tələblərinə uyğun olaraq KİV-lər milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərinin qorunması istiqamətində müəyyən məlumat yayır, verilişlər hazırlayır, onların dillərində qəzet və jurnal nəşr edir. KİV-də etnik məsələnin həssaslığının nəzərə alınmasına xüsusi fikir verilir. Erin Tolleyin təqdim etdiyi cədvəldən görüldüyü kimi, 21 ölkə arasında Avstraliya, Kanada, İsvec, Yeni Zelandiya və Böyük Britaniya öndədir. Digər dövlətlərin KİV-lərinin lisenziyalaşdırmasının şərti kimi etnik təmsilçiliyin təmin olunması tələb olunmur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycanda yaşayan milli azlıqların dillərində qəzet və jurnal nəşr olunur, Azərbaycan radiosunda onların bəzilərinin dillərində dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən tele-radio verilişləri aparılır. Bundan başqa Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi Azərbaycan Dövlət televiziyasında apardığı “Multikulturalizm” adlı tele-proqramında ölkədə yaşayan milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərinin təbliği və qorunmasına həsr olunmuş verilişlər təqdim edir.

Dördüncü indikator qanunla və ya məhkəmənin qərarı ilə qəbul olunmuş geyim formalarından azadolmaların tətbiq edilməsini göstərir.

Bu tələbə uyğun olaraq, miqrantlar təhsil aldıkları, xidmət etdikləri və işlədikləri yerlərdə qəbul olunmuş geyim formasının əvəzinə rəhbərliyin icazəsi ilə öz dini adət-ənənələrinə uyğun paltar geyinə bilərlər. Tolleyin tədqiqatına əsasən, 21 ölkədən yalnız Avstraliya, Kanada və Böyük Britaniya miqrantların geyimlərinə loyallıq münasibət bəsləyir. Məsələn, Böyük Britaniyada siqxlərə tikinti meydançalarında, motosikl sürdükdə qoruyucu şlem əvəzinə onların ənənəvi papaqları olan türban (çalma) qoymağa icazə verilir. Əksər ölkələrdə isə, xüsusilə son dövrdə, bu məsələ ilə bağlı hökumət tərəfindən heç bir loyallıq göstərilir.

Azərbaycana gəldikdə, qeyd etmək lazımdır ki, heç bir azlıq qrupuna, o cümlədən immiqrantlara təhsil aldıkları müəssisələrdə, işlədikləri yerlərdə onların etnik və dini mənsubiyyətlərini göstərən üst və baş geyimlərinə heç bir məhdudiyət qoyulmur. Bundan başqa Azərbaycanda bir çox ölkələrdən, hətta

inkişaf etmiş ölkələrdən fərqli olaraq etnik və dini azlıqların nümayəndələri ictimai yerlərdə öz milli və/ və ya dini üst və baş geyimlərini rahat şəkildə, həyatlarına heç bir təhlükə olmadan istifadə edirlər. Bununla bağlı ABŞ-ın Kaliforniya ştatında yerləşən Sinay məbədinin ravvini David Volpe Amerikada çıxan "Time" jurnalında "Azərbaycan Yaxın Şərqdə tolerantlıq vadisidir" adlı dərc etdirdiyi məqalədə yazır: "Bir həftə öncə Qüds şəhərində bir İsrail diplomatı bizimlə görüşdə bu sözləri demişdi, ki mən İsveçdə başımda kipa ilə gəzməyə ehtiyat edirəm, amma Azərbaycanda yox. Azərbaycanda heç kəs buna görə sənə problem yaratmayacaqdır. Mən bunu təsdiq edə bilərəm. Bakı küçələrində bir həftəyə yaxın kipa ilə gəzdim, nəzakət və mehribanlıqdan başqa bir qarşılıq görmədim. Bu, dünyada çox az rastlanan qeyri-adi bir nailiyyətdir. Azərbaycan başqa dini ənənələrin intişarını ehtiva edən iftixarlı və qədim tarixə malik bir ölkədir.(20)"

Beşinci indikator ikili vətəndaşlığa icazə verilməsi ilə bağlıdır.

Məlum olduğu kimi, ikili vətəndaşlıq əcnəbilərə köçdükləri ölkədə hətta vətəndaşlıq statusu aldıqdan sonra da əvvəlki vətəndaşlıqlarının saxlanılmasına icazə verir.

Tolleyin tədqiqatında əvvəlki indikatorlarla müqayisədə ikili vətəndaşlığa icazə verilməsi indikatoru üzrə ölkələrin sayı bir qədər çoxdur. Cədvəldən göründüyü kimi, bu ölkələrin sırasında Avstraliya, Kanada, Belçika, Fransa, İrlandiya, İtaliya, Portuqaliya, Yeni Zelandiya, Hollandiya və Böyük Britaniya vardır. Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, Avstriya, Danimarka, Yaponiya, Norveç və İspaniyada ikili vətəndaşlığa icazə verilmir. Bu onu göstərir ki, immiqrantlara ikili vətəndaşlığın verilməsi məsələsinə ölkələr arasında münasibət müxtəlifdir. Bəzi ölkələr təhlükəsizlik baxımından ikili vətəndaşlıq məsələsinə müsbət yanaşmır. Azərbaycan Respublikası belə ölkələrin sırasındadır.

Altıncı indikator immiqrantlardan ibarət olan etnik qrupların təşkilatlarının və ya fəaliyyətlərinin dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsini göstərir.

İmmiqrantlardan ibarət olan etnik qrupların nümayəndələrinin yaşadıkları cəmiyyətə inteqrasiya olmalarına kömək etmək məqsədilə onların bu istiqamətdəki fəaliyyətləri dövlət tərəfindən maliyyələşdirilir. Maliyyəşmə əsasən immiqrantlardan ibarət olan etnik azlıqların təşkilatları tərəfindən irəli sürülmüş layihələr vasitəsilə həyata keçirilir. Layihələr immiqrantlardan ibarət olan etnik azlıqların cəmiyyətin müxtəlif sahələrində fəal iştirak etmələrinə, onların etnik-mədəni dəyərlərinin qorunmasına yönəlmişdir.

Tolleyin tədqiqatına əsasən, 1980-ci, 2000-ci və 2010-cu illərdə dövlət tərəfindən maliyyə yardımı ən çox Avstraliya, Kanada və İsveçdə yaşayan immiqrantlardan ibarət olan etnik azlıqların nümayəndələrinə ayrılmışdır. Maliyyələşmənin qismən aparıldığı ölkələr sırasında Tolley Belçika, Fransa, Yeni Zelandiya, Almaniya və Norveçə göstərir. Avstriya, Danimarka, Yunanıstan, İtaliya, Yaponiya və İsveçrədə immiqrantlardan ibarət olan etnik azlıqların

nümayəndələrinə dövlət tərəfindən heç bir maliyyə yardımı ayrılmamışdır (19).

Etnik qrupların təşkilatlarının və ya fəaliyyətlərinin dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsi məsələsi Azərbaycanda da yaxşı təşkil olunmuşdur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, hazırda ölkədə milli azlıqların məsələləri ilə məşğul olan 50-dək QHT, milli mədəniyyət mərkəzləri, ictimai birliklər və cəmiyyətlər fəaliyyət göstərir və onlar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasına müvafiq qrant layihələri ilə müraciət edərək maliyyə yardımı alırlar. Şuraya təqdim olunan layihələr nəticə etibarlı ilə etnik azlıqların cəmiyyətə inteqrasiyasına səbəb olur.

Yeddinci indikator bilinqual və ya ana dilində təhsilin dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsi ilə bağlıdır.

Bu indikator ölkədə titul xalqla yanaşı etnik azlıqların dillərində də təhsilin dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsini nəzərdə tutur.

Tolleyin təqdim etdiyi cədvəldən görüldüyü kimi, 1980-ci, 2000-ci və 2010-cu illərdə bu məsələnin həyata keçirilməsi ilə bağlı ən ideal vəziyyət İsveç və Avstraliyada idi. Qənaətbəxş vəziyyət Avstriya, İspaniya, Belçika və Finlandiyada müşahidə olunurdu. Qeyd olunan illər ərzində Fransa, Danimarka, Yunanıstan, İtaliya, Yaponiya, Böyük Britaniya və İsveçrədə isə bilinqual və ya ana dilində təhsilin maliyyələşdirilməsinə dövlət heç bir köməklik göstərmirdi.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Azərbaycanda milli azlıqların dillərində tədrisin təşkil olunmasına dövlət lazımi köməklik göstərir. Ümumilikdə ölkə üzrə 382 ümumtəhsil məktəbində milli azlıqlara mənsub 37123 şagird öz ana dilini öyrənir.

Tolleyin cədvəlində immiqrant azlıqlara münasibətdə multikulturalizm siyasətinin səmərəliliyinin sonuncu indikatoru kimi əlverişsiz vəziyyətdə olan immiqrantlara dövlət tərəfindən ünvanlanmış güzəştlərin olması göstərilir.

Söhbət çətin maddi durumda olan immiqrantlara müxtəlif sahələrdə güzəştlərin edilməsindən gedir. Hökumət ölkəyə gəlmiş miqrantların maddi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün onları işlə təmin edir, işsizlərə müavinat təyin edir, onlar üçün pulsuz dil kursları təşkil edir, onları təhsil haqqından azad edir və digər imtiyazlı sosial proqramlar həyata keçirir. Hökumətin immiqrantlara ünvanlanmış imtiyazları öz mahiyyətinə görə yuxarıda qeyd etdiyimiz pozitiv diskriminasiyanın bir təzahürüdür. Bu imtiyazlar immiqrantların cəmiyyətə inteqrasiya olmalarında olduqca müsbət rol oynayır.

Tolleyin tədqiqatının nəticələrinə görə, immiqrantlara bu cür güzəştlərin edilməsi ən çox ABŞ-da, sonra isə Avstraliya və Kanadada müşahidə olunur. Bir neçə ölkədə isə bu sahədə az miqdarda müəyyən işlər görülür. Lakin 21 ölkənin əksəriyyətində hökumət tərəfindən immiqrantlara onların durumunun yaxşılaşdırılması məqsədilə imtiyaz təklif olunmur.

Erin Tolleyin tədqiqatının nəticələrinə əsasən, 2010-cu ildə dünyanın 21 inkişaf etmiş ölkəsində immiqrant azlıqlar üçün multikulturalizm siyasəti

Avstraliya, Kanada və İsveçdə daha səmərəli şəkildə həyata keçirilirdi (19). Belə ki, bu ölkələr 2010-cu ildə immiqrant azlıqlar üçün multikulturalizm siyasəti yuxarıda qeyd olunan 8 indikator üzrə 8 mümkün baldan Avstraliya 8, Kanada 7.5, İsveç isə 7 bal əldə etmişdir. 21 inkişaf etmiş ölkələr sırasında multikulturalizm siyasəti Yaponiyada və Danimarkada (8/0) yox dərəcəsində idi. İsveçrə və İtaliyada da bu siyasət aşağı səviyyədə idi: 8 mümkün baldan cəmi 1 bal (19).

Bu indikatorla bağlı Azərbaycandakı vəziyyətə gəldikdə, qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizə immiqrantlar müstəqilliyimiz bərpa olunduqdan sonra gəlmişlər. Onların əksəriyyəti bura xarici şirkət, müəssisə tərəfindən bura gətirilmiş və buna görə Qərbi ölkələrinə kütləvi şəkildə köçən immiqrantlardan fərqli olaraq onlar əlverişsiz vəziyyətdə olan immiqrant sayılmır və buna görə də onlara dövlət tərəfindən maddi yardımın edilməsinə ehtiyac yoxdur.

Nəticə

Çoxmədəniyyətli cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəlifliyin qorunması demokratik inkişafın norma və prinsiplərindən irəli gəlir, çünki bu müxtəlifliyin əsasını etnik-mədəni dəyərlərin qorunması təşkil edir. Etnik-mədəni dəyərlərin qorunması isə insan haqlarının tərkib hissəsidir.

Etnik-mədəni müxtəlifliyin qorunması dövlətin cəmiyyətdə mövcud olan etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərə münasibətdə apardığı multikulturalizm siyasəti vasitəsilə həyata keçirilir. Buna görə də multikulturalizm siyasətinin əsas hədəfi cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəlifliyin və bu müxtəlifliyin əsasını təşkil edən etnik-mədəni dəyərlərin qorunmasını təmin etməkdir. Sözügedən müxtəlifliyin və onun əsasını təşkil edən etnik-mədəni dəyərlərin qorunması multikulturalizm siyasətinin səmərəliliyini göstərir.

Multikulturalizm siyasətinin səmərəliliyi dedikdə bu və ya digər ölkədəki yerli (avtohton) və gəlmə (allohton) xalqların, eləcə də immiqrantların yaşadıkları cəmiyyətə inteqrasiya olmaları nəzərdə tutulur. Bu azlıq qruplarının yaşadıkları cəmiyyətə inteqrasiya olmasının indikatorları eyni zamanda ölkədə etnik-mədəni müxtəlifliyin qorunmasının və multikulturalizm siyasətinin səmərəliliyinin indikatorlarıdır. Dövlətin multikulturalizm siyasətinin səmərəliliyi bu üç qrupa daxil olan insanların sosial və iqtisadi tələbatlarının ödənilməsi, etnik-mədəni dəyərlərinin qorunması ilə ölçülür. Bu isə öz növbəsində hər bir azlıq qrupuna aid olan ümumi indikatorlar vasitəsilə müəyyən edilir. Ümumi indikatorlar nəticə etibararı ilə multikulturalizm siyasətinin səmərəliliyini göstərir. Qeyd olunan ümumi indikatorlar üzrə Azərbaycan Respublikası bir çox inkişaf etmiş ölkələrdən öndədir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, 1995,
2. <http://www.e-qanun.az/?internal=view&docid=897&doctype=0>
3. İlham Əliyev. Prezident İlham Əliyev BMT-nin Sivilizasiyalar Alyansının VII Qlobal Forumunun rəsmi açılışında iştirak edib (26.04.2016)
4. “Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev multikulturalizmin Azərbaycan modeli haqqında”, Bakı, 2017, s.265.
5. Access Nationality/Dimensions. <http://www.mipex.eu/access-nationality>
6. Access Nationality/Key Findings. <http://www.mipex.eu/access-nationality>
7. Access Nationality/Policy Indicators. <http://www.mipex.eu/access-nationality>
8. Anti-discrimination/Key Findings. <http://www.mipex.eu/anti-discrimination>
9. Anti-discrimination/Policy Indicators. <http://www.mipex.eu/anti-discrimination>
10. Azərbaycan multikulturalizmi. (Ali məktəblər üçün dərslik). (AMEA-nın həqiqi üzvü K.M.Abdullayevin və prof.E.Ə.Nəcəfovun redaktəsi ilə), Bakı, 2017, s.253-254.
11. Multiculturalism Policies in Contemporary democracies. Multiculturalism Policies for Indigenous Peoples-Scores for Each Indicator from 1980, 2000, 2010. <https://www.queensu.ca/mcp/indigenous-peoples/results>
12. Multiculturalism Policies in Contemporary democracies. Multiculturalism Policies for National Minorities -Scores for Each Indicator from 1980, 2000, 2010. <https://www.queensu.ca/mcp/national-minorities/results>
13. Migration and migrant population statistics. https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistic
14. Multikulturalizmə giriş. (Ali məktəblər üçün dərslik). (Ön sözün müəllifi və elmi redaktor: AMEA-nın həqiqi üzvü Ramiz Mehdiyev), Bakı, 2019, s.277.
15. Multiculturalism Policies in Contemporary democracies. Multiculturalism Policies for Indigenous Peoples-Scores for Each Indicator from 1980, 2000, 2010. <https://www.queensu.ca/mcp/indigenous-peoples/results>
16. Multiculturalism Policies in Contemporary democracies. Multiculturalism Policies for National Minorities -Scores for Each Indicator from 1980, 2000, 2010. <https://www.queensu.ca/mcp/national-minorities/results>
17. Najafov E.A. “The policy of multiculturalism of the Republic of Azerbaijan as the basis of the strengthening of relations between state and religion” . // Proceedings of the International Conference on “From the Interfaith and Intercivilizational Dialogue to Cooperation”, Berlin, November 19, 2018

18. Nəcəfov E.Ə. Multikulturalizmin mahiyyətinə dair. Dövlət İdarəçiliyi. Nəzəriyyə və təcrübə, Jurnal, N3 (51), 2015, s.103-112
19. Tolley Erin “Multiculturalism Policy Index: Immigrant Minority Policies”, 2011 School of Policy Studies, Queen’s University at Kingston, Canada,
<https://www.queensu.ca/mcp/sites/webpublish.queensu.ca.mcpwww/files/files/immigrantminorities/evidence/ImmigrantMinoritiesApr12.pdf>
20. Wolpe D. “Azerbaijan is an Oasis of Tolerance in the Middle East”, Posted on Nov. 5, 2015, <http://time.com/4099548/azerbaijan-is-an-oasis-of-tolerance-in-the-middle-east/?xid=tcoshare>

SUMMARY

EFFICIENCY MEASUREMENT OF THE POLICY OF MULTICULTURALISM

Najafov E.A.

*Senior adviser of the Department of Humanitarian Policy,
Diaspora, Multiculturalism and Religious Issues of the Administration
of the President of the Republic of Azerbaijan,
professor of the Department of Philosophy and Social Psychology
of the Academy of Public Administration under the President
of the Republic of Azerbaijan, doctor of philosophical sciences*

The article deals with analysis of indicators that measure the policy of efficiency of multiculturalism in countries. These indicators characterize the level of integration of three main minority groups, namely indigenous minority peoples, national minorities and immigrants, into the society they live in. As certain integration conditions can be provided only by state, the integration of these minority groups is realized by the government.

The author applies the indicators compiled by Canadian researchers, which are used to measure the integration ability, for each minority groups. These indicators may be divided into 2 groups- common and specific. The common indicators are applied for measuring the efficiency of multiculturalism policy in any state. However, the specific indicators are used for measuring the efficiency of multiculturalism policy in Canada and in countries which have identical historical conditions to Canadian ones.

The efficiency measurement of the policy of multiculturalism in the Republic of Azerbaijan by common indicators shows that Azerbaijan has reached great achievements many common indicators.

Keywords: *efficiency measurement of the policy of multiculturalism, the Republic of Azerbaijan, indigenous minority peoples, national minorities, immigrants, common and specific indicators*

РЕЗЮМЕ

ИЗМЕРЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПОЛИТИКИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА

Наджафов Э.А.

*старший консультант отдела по гуманитарной политике,
вопросам диаспоры, мультикультурализма и религии Администрации
Президента Азербайджанской Республики,
профессор кафедры Философии и Социальной Психологии
Академии Государственного Управления
при Президенте Азербайджанской Республики,
доктор философских наук*

В статье анализируются индикаторы измерения эффективности политики мультикультурализма. Эти индикаторы указывают степень интеграции трех основных групп меньшинств - местные народы, находящиеся в меньшинстве (автохтонные народы); национальные меньшинства, поселившиеся в стране в силу определенных исторических обстоятельств (аллохтонные народы); мигранты, прибывшие в страну из-за политических, военных, экономических, социальных и других причин - в общество, в котором они проживают. Интеграция указанных групп меньшинств обеспечивается, прежде всего, усилиями государства. Поскольку для их интеграции имеются определенные условия, которые могут быть реализованы лишь усилиями государства.

В статье подробно анализируются индикаторы, составленные канадскими исследователями для каждой из этих трех групп меньшинств. Эти индикаторы можно разделить на две группы – общие и частные. Общие индикаторы применяются для измерения эффективности политики мультикультурализма в любой стране. Частные же индикаторы используются для измерения эффективности политики мультикультурализма в Канаде, а также в тех странах, которые обладают идентичными историческими условиями.

Измерение эффективности политики мультикультурализма в Азербайджане при помощи общих индикаторов показывает, что наша страна по многим из этих индикаторов достигла больших успехов.

Ключевые слова: *измерение эффективности политики мультикультурализма, Азербайджанская Республика, автохтонные народы, аллохтонные народы, иммигранты, общие и частные индикаторы*